

MILITÆRE TILTAK MOT “DEN RØDE FARE” I NORGE I MELLOM- KRIGSTIDEN

Af Nils Ivar Agøy

I kjølvannet av første verdenskrig og Den russiske revolusjon fryktet både myndigheter og borgerskap i de skandinaviske landene for at radikale krefter innen arbeiderbevegelsen kunne true samfunnsordenen. Dette essayet handler om de militære tiltakene som ble truffet for å håndtere en slik trussel, tiltak som etter hvert selv truet med å komme ut av kontroll. Fokuset er på Norge, men med sideblikk til Danmark og Sverige.

Et knippe av tiltak beregnet på å forebygge eller slå ned et revolusjonsforsøk fra den politiske venstresiden ble i all hast etablert i Norge i 1918.

Bakgrunnen for revolusjonsfrykten i 1918 er lett å forstå. Norge delte grense både med det revolusjonære Russland og med det nylig selvstendige Finland, som i 1918 var herjet av borgerkrig. En soldat- og arbeiderrådsbevegelse etter russisk mønster bredte seg raskt vinteren 1918, da rasjonering og dyrtid gjorde livet vanskelig for store grupper. Tidlig i april overtok en eksplisitt revolusjonær fløy ledelsen av Det norske Arbeiderparti; partiet som ved valget i 1915 var blitt landets nest største, men som var sterkt underrepresentert på Stortinget.

Denne artikkelen skal handle om tiltak i, eller med tilknytning til, For-

svaret, ikke om politikk eller lovgivning. Leseren trenger imidlertid å vite at det politiske systemet fra 1918 av tilpasset seg utfordringene fra sosialismen bl.a. ved å innføre en langt mer rettferdig valgordning og ved å akseptere åttetimers arbeidsdag. Til tross for flere framstøt fra den politiske høyresiden ble det aldri innført noe forbud mot revolusjonære partier, og en lenge planlagt lov om beleiringstilstand, som ville ha gjort bruk av militærmakt overfor arbeiderbevegelsen mye lettere, ble avvist av Stortinget i 1918. På den annen side ble en organisasjon for “teknisk nødhjelp”, d.v.s. organisert streikebrytervirksomhet under større konflikter, godkjent av myndighetene i 1920, og i annen halvdel av 1920-tallet kom det flere lover som var spesielt innrettet på å temme fagbevegelsen («de arbeiderfiendtlige lover”).

Vekslende revolusjonsfrykt

Revolusjonsfrykten som de kontrarevolusjonære tiltakene bærer vitne om, var alvorlig fra 1918 til 1923, og akutt våren og høsten 1918 og våren 1921.

1919 og 1920 var urolige år i Tyskland og Sentral-Europa, med flere revolusjonsforsøk og oppstander. I 1919 meldte Det norske Arbeiderparti seg inn i Komintern. Slike forhold tjente til å holde revolusjonsfrykten levende i Norge. Den fikk et oppsving i og med Storstreiken i mai-juni 1921, som på det meste involverte over 120 000 arbeidere og som enkelte arbeiderledere ivret for å utvikle “i revolusjonær retning”.

Sent i 1923 ble Det norske Arbeiderparti splittet. Flertallet brøt med Komintern, mens det kominternetro mindretallet dannet Norges Kommunistiske Parti. Det norske Arbeiderparti hevdet imidlertid fortsatt at det var revolusjonært.

Det er ikke tvil om at revolusjonsfrykten ble svekket etter partisplittelsen. Den nådde imidlertid nye høyder etter stortingsvalget i 1927, da Arbeiderpartiet og Norges Kommunistiske Parti til sammen fikk nesten 41 % av stemmene. Det neste valget, i 1930, ble sett som skjebnesvangert. Hvis de revolusjonære partiene da fikk flertall, kunne de begynne med å omforme Norge til en ikke-demokratisk, gudløs kommuniststat. Årene fra 1927 til 1930 var glansperioden for Fedrelandslaget, en høyreaktivistisk organisasjon hvis hovedmål var å skape borgerlig samling mot sosialistene, og som på det meste hadde nesten 100 000 medlemmer. Rykter og beskyldninger om at arbeiderpartiene smuglet våpen og drev våpenøvelser florerte, og ble ikke minst spredt av høytstående offiserer. Valget i 1930 gav imidlertid ikke sosialistisk flertall, og i 1933 fjernet Arbeiderpartiet revolusjonen fra parti-programmet. For alle andre enn den mest ytterliggående høyresiden la dette revolusjonsfrykten til hvile. I 1935 ble det dannet en arbeiderpartiregjering, som viste seg å følge helt vanlig demokratisk praksis.

Vi kan observere at de sivile og de militære trusseloppfatningene fjernet seg mer og mer fra hverandre over tid. Offiserene var klart mer bekymret enn sivilistene, og var ofte opprørt over at andre, ikke minst folkevalgte, ikke tok den røde fare på tilstrekkelig stort alvor.

De kontrarevolusjonære tiltakene kan deles inn i

- 1) etterretning og overvåkning;
- 2) tiltak for direkte å forebygge eller slå ned et sosialistisk revolusjonsforsøk.

Disse to innfallsvinklene kan ikke holdes helt atskilt, men i det store og hele representerer de et skille mellom *passive* og *aktive* tiltak.

De tidlige tiltakene ble iverksatt med de politiske myndighetenes viten og støtte, men sivile politikeres innsyn og kontroll ble svekket med tiden og ble til slutt helt borte.

1: Etterretning og overvåkning

Både politiet og Generalstabens Efterretningskontor, opprettet i 1914, forsøkte å følge med på personer som kunne tenkes å utgjøre en fare for det bestående samfunn. Agenter deltok i all hemmelighet på sosialistiske eller antimilitaristiske møter, lyttet etter rykter på gaten og på restauranter o.s.v. Til en viss grad forsøkte de å infiltrere soldatrådene og andre antatt samfunnsfarlige grupper. Posten til rådsledere i Kristiania og Trondhjem ble åpnet og lest.

Noe av denne virksomheten var svært amatørmessig og gav "informasjon" som var fullstendig upålitelig. De hemmelige tjenestene ble narret mer enn én gang. Ett eksempel er postkontrollen av den radikale arbeiderlederen Martin Tranmæl i april 1918. Tranmæl kjente til at posten hans ble undersøkt, og gjorde myndighetene til latter da han i full offentlighet viste hvordan han med fabrikkerte meldinger om våpensmugling hadde narret politiet til å avsløre seg selv. En annen sak stammer fra januar samme år, da den femten år gamle sønnen til en oberstløytnant skrev et anonymt brev til politiet. Han hevdet å ha infiltrert arbeiderbevegelsen i Trondhjem og ville nå varsle om at de revolusjonære med det aller første ville overfalle militære depoter i byen og sikre seg våpnene og ammunisjonen der. Henvendelsen førte til skjerpet vaktthold, til at våpen ble ubrukbargjort, til at underoffiserselever øvet seg i å skyte med maskingevær og til at innkallelse av antatt "pålitelige" militæravdelinger ble forberedt. Sikringstiltakene ble ikke sløyfet selv da det viste seg at "mystifikationen" stammet fra en ung mann med "for stor forsvarsiver".¹

Saken viser slik sett at militærmyndighetene kunne handle på grunnlag av helt uunderbygde, anonyme påstander.

Fra våren 1918 ble også militære sjefer pålagt å holde seg orientert om “stemningen blandt de vernepligtige”.² Enkelte offiserer bygget opp nettverk av spioner for å holde øye med rekruttene de skulle lære opp. Dette systemet stod ved lag i en årrekke, men ut fra resultatene ser det ikke ut til å ha vært spesielt vellykket. Andre sjefer nektet av prinsipp å spionere på sine egne. Våre militære styrker “er ikke gendarmeriavdelinger”, skrev en av dem.³ Han måtte “frit kunne se mine gutter i øinene”, syntes han.⁴

I 1921, da Storstreiken var under oppseiling, fikk regimentssjefene ved 1. Divisjon, som dekket store deler av det sentrale Østlandet, beskjed om i all hemmelighet å rapportere om “sovjettsystemet” i Norge og følge med på stemningen innen arbeiderkretser. Det ble stor skandale da en ung premierløytnant ikke ville være med på det han oppfattet som politisk spionasje, og protesterte til Stortinget. Han ble dømt i det militære rettsvesenet og mistet sin stilling, men saken hadde vært pinlig, og den førte til at liknende rapportering senere skjedde mindre formelt.

2: Direkte kontrarevolusjonære tiltak

Disse er lettest å forstå om de deles inn i faser: 1918-1923; 1923-1929; 1930-1935; 1935-1940.

1918-1923

I 1918 ble en serie av hastetiltak truffet i en situasjon da et revolusjonsforsøk virket mulig eller til og med sannsynlig. I februar oppnevnte den sittende Venstre-regjeringen en sikkerhetskomité for å samordne dem. Flertallet i komiteen var høyere offiserer, inkludert generalstabssjefen og kommandanten i Kristiania.

Forsvarsminister Christian Theodor Holtfodt spilte en helt sentral rolle i dette arbeidet. Yrkesoffiseren Holtfodt var en av de tre “sterke menn” i regjeringen (de andre var statsminister Gunnar Knudsen og utenriksminister Chr. Ihlen), og han var kjent for å vise nokså liten respekt for Stortinget. Holtfodt fikk æren/skylden for å presse uhørt store beløp ut av nasjonalforsamlingen under Første verdenskrig, for å opprettholde en temmelig høy militær beredskap. Han var en erklært motstander av alle former for fagforeningsvesen eller politisk virksomhet i Forsvaret, og var den som i 1914 hadde fått innført overvåkning av antimilitarister. Da sosialistiske antimilitarister utfordret lov og orden i de nordnorske gruvebyene Sulitjelma og Kirkenes tidlig i 1918, var det hovedsakelig på Holtfodts initiativ at de ble møtt med overveldende

militærmakt – heldigvis uten at blod ble utgytt. For arbeiderbevegelsen var Holtfodt den personifiserte militarisme og en farlig politisk motstander.

I februar 1918 ble det gitt ordre om å styrke vaktholdet ved “utsatte” militære våpenlagre. Om dette ikke var praktikabelt, skulle viktige deler fjernes fra våpnene slik at opprørere ikke kunne bruke dem. I det spredtbygde Norge ble dette den viktigste måten å sikre våpnene på, og den ble gjort gjeldende for samtlige våpenlagre i november, fordi “der muligens vil bli gjort voldelig forsøk på en omstyrting av den bestående samfundsorden”.⁵ Vi kan merke oss at dette gjorde det langt vanskeligere å gripe raskt inn overfor eventuelle *ytre* fiender. Det er dermed et vitnesbyrd om hvor alvorlig revolusjonsfaren ble ansett å være.

I 1918 ble også en hemmelig kontrarevolusjonær hær organisert, som en mobiliseringsmulighet. Den skulle bestå av “pålitelige” folk, det vil si folk som ikke næret sosialistiske tilbøyeligheter.⁶ Vurderingen av pålitelighet var det offiserer som skulle stå for. I praksis valgte de vernepliktige fra landdistrikter, helst bondesønner. Et slikt utvalg stred mot hensiktene i vernepliktslovgivningen og var muligens ulovlig. Én grunn til dette temmelig drastiske tiltaket var at Norge hadde svært få stående militærvdelinger. Den viktigste, H.M. Kongens Garde, ble fordoblet i 1919, men var selv da bare på fire kompanier og basert i hovedstaden. Den hemmelige hæren var på den

I april 1918 sendte den norske regjeringen en tungt væpnet militærstyrke på mer enn 300 mann til gruvedbyen Sulitjelma i Nordland, hvor en opphisset arbeider-skare med makt hadde hindret politiet i å arrestere en militærneker. Styrken bestod av folk fra Garden og to underoffisersskoler. Her er en del av den oppstilt på stasjonen i Sulitjelma 15. april. (Foto: Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek)

annen side spredt ut over hele landet og talte, med en lav beregning, omkring 16 000 mann da den ble etablert. Dette tallet skulle senere vokse til omkring 27 000, omtrent halvparten av landets teoretiske mobiliseringsstyrke. Den skulle være spesielt godt utrustet med maskingeværer.

Også andre foranstaltninger fra den tidlige etterkrigstiden viser hvor overhengende faren syntes å være. I 1920 ble det lagt planer for å forsvare For-

svarsdepartementets bygning i Kristiania mot væpnete angrep, og for å motstå en beleiring av den. Samme år utstedte Kommandanten på Akershus festning et sett "Direktiver for gatekamp", delvis basert på tyske frikorps' ferske erfaringer med å bekjempe venstreradikale. De gikk langt ut over det det norske lovverket tillot når det gjaldt bruk av militær makt mot borgerne. Under Storstreiken i 1921 regnet kommandanten med muligheten av en "virkelig revolte" som måtte "kues ved en aktiv angrepsvis opptreden".⁷

Over 6 500 mann av sikkerhetsstyrkene ble kalt ut under Storstreiken, mye for å beskytte streikebrytere. Det ble ikke offentlig innrømmet at soldatene var valgt ut etter antatte politiske synspunkter, men arbeiderbevegelsen mistenkte naturlig nok at dette var tilfelle.

Ubrukbargjøringen av de fleste våpnene i militære lagre ble opprettholdt, og ordningen med å organisere sikkerhetsstyrker bestående av politisk utvalgte mannskaper likeså. I april 1922 ble så de viktigste bestemmelsene om sikkerhetsstyrkene samlet i et regelverk utstedt av Kommanderende general, og dermed videreført på ubestemt tid. Reglene la vekt på at militære styrker om nødvendig skulle kunne handle på egen hånd, uavhengig av sivile myndigheter.

1923-1929

Det mest slående utviklingstrekket i denne perioden er framveksten av det sterkt høyreorienterte Samfundsvernet, et væpnet borgervern. Det ble dannet i hemmelighet i 1923, kort tid etter at en konservativ regjering hadde endelig avslått å tillate opprettelsen av offentlig anerkjente borgervern. Samfundsvernet var et resultat av overbevisningen om at hverken borgerlige politikere eller statsmyndighetene tok revolusjonsfaren alvorlig nok, men tvert imot tillot landets forsvar å bli avgjørende svekket.

Samfundsvernet forberedte seg ikke primært på streiker og uro, men på borgerkrig, "den værste form for krig, blodigere, hatefullere og mere ubarmhjertig end nogen anden".⁸ Den planla også å likvidere framstående arbeiderledere i tilfelle av en nasjonal krise, som et forebyggende tiltak. Vernet var hovedsakelig aktivt i de største byene, og kan ha nådd en styrke på mellom 12 000 og 15 000 mann, skjønt dette er usikkert. Fra 1925 til 1936 ble det ledet av major og tidligere gardsesjef Ragnvald Hvoslef. I det hele tatt var samarbeidet mellom Samfundsvernet og Forsvaret meget tett. Mange av de viktigste stillingene i vernet ble fylt av yrkesoffiserer. Dette gjorde det nødvendig å koordinere planene nøye, for å unngå at de samme samfunnsbevarende personene under en krise ble innkalt til både den hemmelige hæren og til det private vernet.

Mange offiserer delte Samfundsvernets antisosialistiske ideologi og harme

Side 106

Denne fanen ble laget på Rjukan til 1. mai 1919. Arbeiderbevegelsen på det ensidige og isolerte industristedet Rjukan hadde ord på seg for å være spesielt radikal. Fanen ble malt av Oscar Løvaas. (Foto: Ingelinn Kårvand/Norsk Industriarbeidermuseum)

En arbeidsgjeng fra Norges Samfundshjelp under Storstreiken i 1921. Samfundshjelpen var stiftet året før for å sikre at samfunnsviktige funksjoner kunne drives videre under store streiker. Over 6500 mann av de militære sikkerhetsstyrkene ble innkalt for å beskytte slike streikebrytere. (Foto: Knud Knudsen/Universitetsbiblioteket i Bergen)

over sivile politikeres håpløse naivitet. En ekstra grunn for dem til å støtte det, var de økende vanskene de selv hadde med å finne tilstrekkelig mange pålitelige vernepliktige til de hemmelige militære sikkerhetsstyrkene. Problemet var spesielt stort i Kristiania/Oslo, hvor man jo kunne anta at et revolusjonsforsøk ville begynne. I 1921 ble bare 14 % av soldatene i Jægerkorpsset, rekruttert fra Kristiania, vurdert som pålitelige.

Et annet tiltak fra 1923, da den indre striden i Arbeiderpartiet var på sitt høyeste, finner vi i Generalstabens. Der antok man at de røde tidlig under en krise ville angripe Akershus festning, landets militære nervesentrum. Stabs-offiserene planla derfor at de i tilfelle uro eller kuppforsøk skulle varsle hverandre etter et forhåndsavtalt system og møte enkeltvis, bevæpnet og i "civile rampeklær" på et hemmelig møtested, for derfra å organisere motrevolusjonen.⁹ Disse planene ble lagt uten noen sivil medvirkning. Og faktisk er det slik at de konkrete kontrarevolusjonære tiltakene forsvinner fra sivile politikeres synsfelt i løpet av 1920-årene. Det er mulig at ingen statsråd ble informert om dem i noen detalj etter ca. 1923 – med ett unntak, som vi skal se.

1930-1935

Den store spenningen knyttet til stortingsvalget i 1930 ble nevnt ovenfor. At frykten for at Arbeiderpartiet skulle overta regjeringmakten ble delt av offiserene i Generalstabens kan vi se meget klart i et fascinerende dokument, "Januar-PM-et", som skisserte ulike trusselscenarier våren 1931. Blant alternativene var ikke bare anslag "fra et revolusjonært partis ledelse og rettet mot en sittende borgerlig Regjering", men også et kupp "fra en sittende Arbeiderregjering".¹⁰ PM-et forutså at det kunne bli nødvendig å utkjempe et lengre felttog mot en "rød landsdel" i det indre østlandsområdet. Og ettersom mange års nedskjæringer hadde svekket Forsvaret alvorlig, ville det bli nødvendig å kjempe sammen med private væpnede enheter, bl.a. Samfundsvernet.

Tanken om militære operasjoner i stor skala mot en "rød" motstander er i det hele tatt framtreddende i militær sikkerhetsplanlegging fra det tidlige 1930-tallet. *Håndbok for Gardens sikringstjeneste* fra 1933 forberedte eksempelvis leseren på situasjoner hvor samfunnsmakten måtte gjenerobres fra opprørere som kunne ha tatt kontroll over hele byer eller landsdeler, og hvor det ville være aktuelt å spre advarsler til befolkningen med fly, opprette fangeleirer m.v.

Det aller klareste eksemplet på systematisk, offensiv, antisosialistisk planlegging finner vi hos den sterkt høyreorienterte Vidkun Quisling, som var forsvarsminister i en bondepartiregjering fra mai 1931 til mars 1933. Den officersutdannede Quisling var overbevist om at det foregikk "en planmessig

revolusjonær bearbeidelse i det øiemed å bringe vårt samfund til revolusjon”.¹¹ Han hadde inngående kunnskap om det hemmelige militære kontrarevolusjonære systemet; han hadde til og med vært med på å utarbeide regelverket fra 1922. Nå brukte han denne kunnskapen til å forandre og utvide dette systemet slik at han kunne bruke det som et redskap for sine egne politiske formål. Sikkerhetsstyrkene i Oslo-området ble slått sammen til større og mer mobile kampenheter. Mot opposisjon fra Kommanderende general (en mann med langt mer moderate politiske synspunkter enn Quisling) gjorde Quisling det enklere å opprette private væpnede korps, og planla for å bruke disse som støtte for de militære sikkerhetsavdelingene. Viktigst av alt var at han fikk utstedt bestemmelser som, på en juridisk høyst tvilsom måte, skulle gi kommandomakt til forsvarsministeren, med omgåelse av Kommanderende general. Dokumenter i Forsvarsdepartementets arkiv viser at Quisling og hans meningsfeller faktisk la detaljerte planer for et politisk kupp “for å forebygge en forestående revolusjonær reisning”.¹² Imidlertid ble Quisling tvunget til å gå av før noe påskudd som kunne ha legitimert en slik aksjon hadde dukket opp. Kupplanene ble likevel liggende i departementet, trolig fordi Quisling regnet med at han snart ville bli kalt tilbake.

1935-1940

En regjering utgått av Arbeiderpartiet tiltrådte i mars 1935. Den hvilte på støtte fra borgerlige partier, og viste ingen umiddelbare tegn på å ville endre det politiske systemet i strid med lov og grunnlov, eller til å ville rasere Forsvaret. Eksistensen av det omfattende, hemmelige og ressurskrevende sikkerhetsapparatet som spesifikt hadde vært rettet mot arbeiderbevegelsen, ble nå en potensiell belastning for de militære myndighetene. Det lot seg ikke gjøre å skjule det fullstendig for den nye forsvarsministeren, men det lyktes å hindre denne i å forstå det fulle omfanget av det. I årene fram til andre verdenskrig ble så systemet gradvis bygd ned, så umerkelig som mulig. Noen rester bestod likevel, og det er grunn til å tro at mobiliseringen mot det tyske overfallet på Norge i april 1940 ble hemmet både på grunn av at noen våpen fortsatt ble oppbevart i ubrukbargjort stand, og fordi soldater ble innkalt på unødig tidkrevende måter, opprinnelig beregnet på hemmelig innkallelse av “pålidelige” folk.¹³

Perspektiv

Militære kontrarevolusjonære tiltak ble i hemmelighet truffet i alle de tre skandinaviske landene i kjølvannet av Første verdenskrig. Revolusjonsrykter var i omløp, soldatråd ble dannet i alle de tre landene, og myndighetene fryktet gjæring blant de vernepliktige.

Som forsvarsminister la Vidkun Quisling detaljerte planer for å kunne gjøre et kupp med militære sikkerhetsstyrker og frivillige væpnede avdelinger. Her ser vi noen slike frivillige få opplæring i skyting med maskingevær på Husebyjordet ved Oslo i 1934. (Foto: Widerøes Flyveselskap/Oslo byarkiv)

I Sverige førte dyrtid og varemangel, i kombinasjon med det betente og uavklarte spørsmålet om stemmerettsreform, til en svært spent situasjon allerede våren 1917. Som i Norge ble oppsetting av sikkerhetsstyrker planlagt,

militære våpen ble bedre sikret og overvåkingen av antatt radikale personer både i og utenfor forsvaret skjerpet. Høsten 1918, før Riksdagen endelig vedtok å innføre lik og allmenn mannlige stemmerett, ble geværene i militære

lagre generelt ubrukbargjort, et stort antall “upålitelige” vernepliktige sendt hjem, og rask innkallelse av “pålitelige” folk, både vernepliktige og frivillige, forberedt. “Den organisation, som på grund här af kom tillstånd, hölls ett antal år vid makt, men fick snart nog – möjligen med undantag af vid IV. (Östra) arméfördelningen [med Stockholm] – förfalla”, het det i et senere PM fra Lantförsvarets kommandoexpedition.¹⁴ I 1929 ble imidlertid organisasjonen reetablert og modernisert av den offisersutdannede Arvid Lindmans konservative regjering, og stod ved lag helt fram til andre verdenskrig. Organisasjonen var klart rettet mot den mest radikale delen av arbeiderbevegelsen, som man på 1930-tallet antok kunne ha skaffet seg tunge våpen. Som i Norge så den militære ledelsen for seg at den kunne bli nødt til å handle på egen hånd, uavhengig av politiske myndigheter, i samarbeid med private væpnede grupper. Dette var det “olagliga faller”.

I Danmark var det først og fremst syndikalistiske grupper som ble mistenkt for å ville utnytte den folkelige misnøyen under dyrtiden i 1917 og 1918, en misnøye som flere ganger førte til opptøyer. I København ble beredskapen økt i februar 1918, byens kommandant la planer for å kunne slå ned opprør, og så i 1919 for seg en situasjon hvor opprørerne ønsket å “ømstyrte den bestaaende Samfundsorden” og hvor alle midler kunne måtte tas i bruk, som for eksempel standretter.¹⁵ Som i både Norge og Sverige ble våpen ubrukbargjort i stor skala. I Danmark ble dessuten noen depoter sikret med bombefeller forkledd som fuglekasser. For å forebygge at tjenestegjørende soldater ble påvirket av revolusjonær agitasjon, ble mange sendt hjem senhøstes 1918. I løpet av 1919 ble så et hemmelig system for innkallelse av “pålitelige” vernepliktige utarbeidet og gjort gjeldende i 1. Generalkommando, som først og fremst omfattet Sjælland. Dette var de såkalte “P.-Orderne”. Systemet var ikke kjent for politikerne, men de som var ansvarlige for det, antok at styrkene ville kunne brukes til støtte for den ikke-parlamentariske Liebe-regjeringen i 1920. P-systemet ble utvidet til å gjelde hele Danmark i 1924. Det ble holdt ved like gjennom hele resten av 1920-tallet, men aldri tatt i bruk. I 1932 ble det brått avviklet av hærsjefen, Erik With, kanskje fordi han ikke torde å risikere skandaler som kunne svekke forsvaret i en tid da trusselen mot Danmark fra et revisjonistisk Tyskland syntes å øke hurtig.

Det er altså en betydelig parallellitet mellom de skandinaviske landene. Relativt sett var likevel de norske tiltakene mer omfattende og systematiske enn i Sverige, og særlig Danmark.¹⁶ En grunn til dette er utvilsomt at Det norske Arbeiderparti altså var erklært revolusjonært helt fram til 1933, og først fikk regjeringsansvar i 1935, mange år senere enn i nabolandene. (Vi ser i denne sammenheng bort fra Hornsrud-regjeringens atten dager i 1928.)

Fellestrekkene mellom tiltakene i de skandinaviske landene, til tross for at

de indrepolitiske forholdene var meget ulike, er interessante. I alle tre land førte krisetiltakene fra 1917–1918 til en langvarig revolusjonsberedskap bygd på et hemmelig utvalg av vernepliktige. I alle tre land lå store deler av militæretatens våpen lenge ubrukbare i magasinene. I alle tre land var de militære myndighetene mer oppskremte enn de sivile. Hvorfor var de militære forestillingene om indre fiender så klare og sterke, til tross for at det var lite i samtiden som konkret kunne bekrefte dem? Hvordan kunne de virke så truende at de militære valgte å opprettholde byrdefulle ordninger som i mange tilfeller balanserte på grensen av det lovlige, eller krysset dem?

Kanskje kan en forklaring finnes i offiserskorpsets mentalitet. Som gruppe stod militære offiserer under et voldsomt press gjennom mellomkrigstiden. I alle de skandinaviske landene var deres sosiale og økonomiske status raskt og sterkt synkende, og de ble stadig latterliggjort og rakk ned på av arbeiderbevegelsen. Forsvaret var gjenstand for store nedskjæringer, og en god del offiserer mistet jobben eller så sine muligheter for avansement kraftig reduserte. Når angrep fra ytre fiender ikke virket sannsynlige, som de ikke gjorde helt fram til 1930-tallet, og da tydeligst i Danmark, dernest Sverige og Norge, kan beredskap mot en farlig indre fiende ha fortonet seg som en ærefull oppgave for korpset, og en som det tok på seg uavhengig av unnfallende, kortsynte og naive sivile myndigheter. Det var et kall som kunne la offiserene beholde sin selvspekt og profesjonsstolthet, sitt samhold og sin opplevelse av å forvalte nasjonens dyreste verdier.

Noter

1. Riksarkivet, Oslo, Gjenpart av brev fra 5. Distriktskommando til Kommanderende general av 13. februar 1918: Generalstaben III (GSIII), pk. 302.
2. Riksarkivet, Oslo, Gjenpart av hemmelig skriv fra Kommanderende general til 1.-6. Distriktskommando av 16. februar 1918: Generalstaben IV, pk. 324.
3. Statsarkivet i Oslo, Hemmelig brev fra sjefen for Infanteriregiment 1 til sjefen for 1. Divisjon av 30. april 1921: 1. Divisjon, staben, journalsaker IB, boks 73.
4. Statsarkivet i Oslo, Hemmelig brev fra Infanteriregiment 1 (O. Munthe) til sjefen for 1. Divisjon av 23. mai 1919: Infanteriregiment 1, Kontor, kopibøker, boks 7. Det er ukjent om Munthes svar fikk følger av noen art.
5. Riksarkivet, Oslo, Chiffertelegram fra Generalstaben til distriktskommandoene av 13. november 1918: GSIII, pk. 302.
6. "Sosialistisk" inkluderer her alle grener av den politiske arbeiderbevegelsen, også gruppene som i andre kontekster kalles kommunister, sosialdemokrater, syndikalister m.v.
7. Riksarkivet, Oslo, Hemmelig brev av 20. mai 1921 fra Akershus Kommandantskap (K.S.J. Bull) til Generalstaben: Kommanderende general IV, katalog B (KGIVB), pk. 194. – De tidlige antirevolusjonære tiltakene i Norge er ellers behandlet i Nils Ivar Agøy, "Den pansrede neve: Tiltakene mot en antatt revolusjonær trussel i Norge, 1918

- til 1923”, s. 60–79 i Kjersti Bosdotter, Lars Ekdal, Anne Hedén og Aapo Roselius (red.): *Början på en ny epok: Arbetarrörelsens vägval i nordisk samhällsutveckling under 1920-talet*, Stockholm: Arbetarnas Kulturhistoriska Sällskap/Arbetarrörelsens arkiv och biblio-tek 2021.
8. Krigsarkivet, Stockholm, «Taktiske principper for anvendelsen av S.V.'s afdelinger», s. 7: SGS, inrikesavd., BII: 3: Generalstaben, inrikesavdelingen, BII, vol. 3.
9. Riksarkivet, Oslo, Hemmelig PM fra Oscar Strugstad av 15. mars 1923: KGIVB, pk. 133.
10. Riksarkivet, Oslo, Eksemplar nr. 1 av PM-et, datert 20. januar 1931 og beregnet på Kommanderende General: Kommanderende general IV, katalog A, pk. 678. PM-et er utførlig drøftet i Nils Ivar Agøy, *Militæretaten og “den indre fiende” fra 1905 til 1940: Hemmelige sikkerhetsstyrker i Norge sett i et skandinavisk perspektiv*, Oslo: Universitetsforlaget 1997.
11. *Forhandlinger i Stortinget 1932*: 2601.
12. Planene finnes i pakke 4710 i Forsvarsdepartementets arkiv, sitatet er fra et dokument merket “Forb. off. til 4. og 5. Dr”. Planene er detaljert behandlet i Agøy 1997, op.cit. og i samme forfatters “Forsvarsminister Quisling og den indre militære sikkerheten”, s. 123-169 i norsk *Historisk tidsskrift* nr. 2, 1992. Forholdet mellom Quisling, hans parti Nasjonal Samling, offiserskorpset og det hemmelige beredskapsapparatet er ellers behandlet i detalj av Lars Borgersrud i Lars Borgersrud, – *Vi er jo et militært parti: Den norske militærfascismens historie 1930-1945*, bd. 1, Oslo: Scandinavian Academic Press 2010.
13. Se til dette Agøy 1997, op.cit.: 351-373; Lars Borgersrud, *Konspirasjon og kapitulasjon: Nytt lys på forsvarshistorien fra 1814 til 1940*, Oslo: Oktober 2000: kap. 11-12; og Borgersrud 2010, op.cit.: 281f.
14. Krigsarkivet, Stockholm, Hemmelig VPM av 25. november 1929: Lantförsvarets kommandoexpedition, H 29, F7: 19. Forfallet er trolig noe overdrevet.
15. Rigsarkivet, København, «Overvejelser angaaende Anvendelsen af Troppestykker under Uroligheder i Kjøbenhavn», september 1919: Garnisonskommandanten i København 1663-1971, varia 9.
16. Mer detaljerte skildringer av utviklingen i Sverige og Danmark finnes i Agøy 1997, op.cit.: 377-409, og en sammenlikning av disse to landene og Norge på s. 431-434.

Nils Ivar Agøy
 Professor, Dr. philos, Universitetet i Sørøst-Norge
 Nils.I.Agoy@usn.no